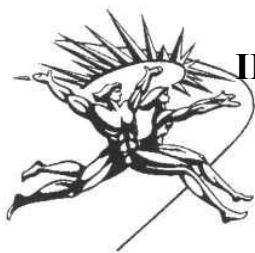

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ІНСТИТУТ ПІДГОТОВКИ ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ТА КОНТРОЛЬНІ ЗАВДАННЯ**

**з дисципліни «Українська мова» для іноземних аспірантів
загальнотехнічних та економічних спеціальностей
щодо підготовки до іспиту
на здобуття наукового ступеня доктор філософії**

УДК

Затверджено

На засіданні кафедри української мови

Протокол № 9 від 22.04.2020 р.

Методичні рекомендації та контрольні завдання з дисципліни «Українська мова» для іноземних аспірантів загальнотехнічних та економічних спеціальностей щодо підготовки до іспиту на здобуття наукового ступеня доктор філософії / уклад.: О. К. Романова, Т. Ф. Коляда-Березовська.— Одеса : ОНПУ, 2020. — 45 с.

ЗМІСТ

1. ПЕРЕДМОВА.....	2
2. АНОТАЦІЯ.....	3
3. РЕФЕРАТ-ОГЛЯД.....	10
3.1 Реферування як вид наукової обробки документної інформації.....	10
3.2 Алгоритм створення реферату-огляду.....	10
3.3 Лексичні та з'єднувальні засоби написання реферату-огляду.....	12
4. УСНИЙ ІСПИТ.....	25
5. ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ.....	25
6. ДОДАТКИ.....	27
Додаток 1. Мовні конструкції, що застосовні у науковому дослідженні.....	27
Додаток 2. Оформлення списку використаних джерел.....	29

1. ПЕРЕДМОВА

Іспит з української мови для іноземних здобувачів наукового ступеня доктор філософії проводиться наприкінці першого року навчання в аспірантурі. Він є підсумковим видом контролю, мета якого – перевірити рівень сформованості умінь і навичок з різних видів мовленнєвої діяльності у суспільно-політичній, соціально-культурній та навчально-професійній сферах.

Іспит складається з двох частин – письмової та усної. При визначенні змісту письмової та усної частин іспиту враховуються характер комунікації аспірантів і одна з основних методичних вимог: об'єкт контролю має бути адекватним об'єкту навчання, який, в свою чергу, визначається метою навчання.

Навчання українській мові іноземних аспірантів має дві головні комунікативні цілі:

1) вдосконалення володіння українською мовою до рівня, достатнього для проведення наукового дослідження на всіх його етапах і у всіх мовленнєвих формах;

2) підготовка до складання атестаційного екзамену для здобувача наукового ступеня доктор філософії.

Досягнення названих цілей означає розвиток і вдосконалення навичок і умінь у таких видах мовленнєвої діяльності:

- у читанні: навички і вміння щодо ознайомлювального, оглядового та реферативного читання;

- у написанні: навички і вміння комбінувати інформаційний матеріал з текстів-першоджерел, тобто вичленення необхідної інформації відповідно до комунікативного завдання та складання вторинних документів, що є результатом аналітико-синтетичної переробки інформації – рефератів, анотацій, тез;

- у говорінні:

а) монологічне мовлення: виступ з науковою доповіддю за темою дисертації; надання розгорнутої аргументації з проблеми, що обговорюється;

б) діалогічне мовлення: участь у дискусії зі спеціальної та загальнонаукової теми, з гуманітарних проблем сучасності;

- в аудіюванні: адекватне сприйняття монологічного та діалогічного мовлення у рамках потреб комунікації в навчально-професійній та науковій сферах спілкування.

Отже, на **письмовий іспит** вноситься контроль сформованості умінь і навичок з мовної та писемномовленнєвої діяльності у навчально-професійній сфері: у читанні наукових текстів за фахом і написанні оглядового реферату та анотації. Ці жанри письмової роботи особливо актуальні для аспірантів: кожен аспірант, який закінчує аспірантуру в Україні, повинен представити дисертацію, написану відповідно до вимог, що існують в Україні.

Для анотування пропонується наукова стаття за профілем аспіранта, тематично близька до теми дисертації. Обсяг статті - три-п'ять сторінок журнального формату. Час написання власної анотації - 90 хвилин, включаючи час на читання і аналіз статті. Оцінка, отримана за анотування, вважається оцінкою з першого питання екзаменаційного білета.

На **усний іспит** вноситься контроль сформованості компетенції в усномовленнєвій діяльності у суспільно-політичній, соціально-культурній та навчально-професійній сферах спілкування. Для монологічного висловлювання і подальшої бесіди пропонуються вивчені протягом навчального року теми. Тривалість монологічного мовлення – 5-7 хвилин. Під час контролю непередготовленого діалогу проводиться бесіда про хід роботи над дисертаційним дослідженням.

2. АНОТАЦІЯ

Анотація (від лат. *annotatio* - зауваження) – коротка характеристика статті, монографії або книги з точки зору призначення, змісту, форми та інших особливостей. Сутність і призначення анотації полягає в тому, що вона надає стислої характеристики роботі, яка анотується, і відповідає на питання, про що йдеться в ній. На відміну від реферату, анотація не розкриває змісту роботи, а лише дає про неї загальне уявлення.

Структура анотації будь-якого виду двочастинна:

- 1) бібліографічний опис;
- 2) текст анотації.

Бібліографічний опис містить той мінімум відомостей про документ, який дозволяє його ідентифікувати: прізвище та ініціали автора, назву, тип документа, місце видання та ін.

Текст анотації зазвичай включає такі відомості:

- 1) предмет і тема документа, основні положення і висновки;
- 2) тип і призначення документа, що анотується (монографія, дисертація, збірник, посібник, стаття тощо);
- 3) завдання, поставлені автором документа, що анотується;
- 4) метод, яким користувався автор (експеримент, порівняльний аналіз, компіляція інших джерел);
- 5) структура документа, що анотується.

Основні вимоги, що висуваються до складання анотацій:

- 1) композиція анотації має бути внутрішньо логічною і може відрізнитися від композиції документа, що анотується;
- 2) відбір відомостей для анотації, їх формулювання і розташування залежить від змісту і характеру документа, що анотується, призначення анотації та її адресата;
- 3) стиль анотації має бути літературним, зрозумілим.

Крім того, анотація у сучасному науковому середовищі пишеться кількома мовами: мовою тексту-оригіналу (українською / російською) та англійською (або німецькою). Вона завершується комплексом *ключових слів* і сталих термінологічних словосполучень (надрукованих прописними літерами в називному відмінку в рядок через кому), які з позицій інформаційного пошуку мають той обсяг

сміслового навантаження, який чітко співвідноситься з основним змістом роботи.

Анотація українською (російською) мовою не має перевищувати 700 друкованих знаків. Ключові слова – 3-10 слів і словосполучень, які стисло і точно характеризують дослідження і найчастіше зустрічаються у тексті. Приклади оформлення анотації дивись нижче.

<i>Вступ</i>			
Текст (стаття, книга)	присвячений	проблемі	чого?
	присвячена	питанню	
		розробці	
<i>Основна частина</i>			
У тексті (статті, книзі)	досліджуються	питання	чого?
	розглядаються	проблеми	
	дані даються		що? (S)
	викладені викладаються		
	висвітлені висвітлюються		
	описані описуються		
	розглянуті розглядаються		
	запропоновані пропонуються		
	характеризуються		
Головна увага	звертається		на що?
Особлива увага	приділяється	питанням	чого?
Значне місце	займає	розгляд	чого?
<i>Адресат</i>			
Текст (стаття, книга)	адресований, призначений		кому?
	адресована, призначена		
	становить	інтерес	для кого?
	може представляти		

Завдання 1. Підготуйте відповіді на запитання.

- 1) Що таке анотація, з якою метою вона складається?
- 2) Назвіть складові частини анотації.
- 3) Які відомості повинні міститися у бібліографічному описі документів і чому?
- 4) Які відомості є обов'язковими для тексту анотації?
- 5) Які вимоги висуваються до тексту анотації?
- 6) Який може бути композиція анотації?
- 7) Яким має обсяг анотації і чим це зумовлено?
- 8) Якою має бути мова анотації і чому?
- 9) Яка, на Ваш погляд, основна помилка при складанні анотації та як уникнути її?
- 10) Підберіть дві-три анотації на книжки з Вашої спеціальності, охарактеризуйте їх з точки зору структури, змісту, призначення, мови, обсягу.

Завдання 2. Прочитайте текст наукової статті та анотацію до неї.

ТЕКСТ 1

УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Башинська І.О.

В організації ефективної комплексної системи безпеки не останнє місце займає її інформаційна підсистема, метою якої є формування достатньої сукупності матеріалів та відомостей щодо середовища функціонування установи або організації, їх якісна аналітична обробка і захист від пошкодження, викрадення, деформації, втрати з метою отримання достовірних даних, необхідних для прийняття ефективних управлінських рішень.

Головне завдання інформаційно-аналітичної безпеки (кінцевий результат) полягає у вирішенні інформаційно-аналітичними засобами не тільки проблем захисту від загроз, що виникають, а, перш за все, завчасне розкриття і попередження суб'єкта управління про причини й умови, які можуть сприяти

виникненню ранніх ознак цих загроз, а саме: ризиків, небезпек і викликів [1].

Організація інформаційно-аналітичної діяльності включає, кілька умов.

1. Визначення цілей і загальних завдань, ролі і місця інформаційно-аналітичної діяльності у практиці управління відповідними процесами, подіями або діями під час виконання спільної роботи певною кількістю учасників, які виконують свою частину роботи окремо або з інших причин обмежені в узгодженні напрямків своїх дій з іншими партнерами, і тому управляються з певного центру, що є відповідальним за координацію дій усіх учасників виробничого процесу.

2. Побудова системи-механізму, відповідального за створення сприятливих зовнішніх і внутрішніх умов реалізації стратегічних і поточних завдань підприємства, заходів у сфері забезпечення правопорядку, боротьби з недобросовісною конкуренцією, захистом комерційної інформації.

3. Управління цією системою (практичні вольові дії щодо стимулювання функціонування виконавчого механізму) з метою вирішення завдань, поставлених перед підприємством.

Згідно зі світовою практикою, існує два підходи до організації інформаційно-аналітичного забезпечення безпеки на підприємстві:

Перший підхід передбачає, що інформаційно-аналітичне забезпечення безпеки діяльності має здійснюватися самим підприємством. Для чого на підприємстві створюється Інформаційний відділ (інформаційно-аналітичний підрозділ, аналітична група), яка є структурним підрозділом організації, має прямий вихід на керівництво підприємства і сам встановлює відносини з іншими структурними підрозділами, в тому числі і його службою безпеки. Такий підхід характерний для великих корпорацій, що займаються виробництвом і реалізацією продукції. Така організація інформаційно-аналітичного забезпечення виробничої діяльності пов'язана з тим, що основні ризики і загрози породжуються комерційною діяльністю конкурентів, виходять зі зміни стану ринку і тому подібних обставин.

За такої організації інформаційно-аналітичну роботу ведуть конкретні фахівці (економісти, маркетологи, фінансисти, соціологи, психологи, PR-фахівці, юристи, фахівці з безпеки та ін.). Взаємодія інформаційно-аналітичного підрозділу зі службою безпеки в такому

випадку полягає в тому, що служба повідомляє аналітикам про можливість загрози з боку кримінальних структур та ін. Аналітики ж орієнтують охоронців щодо характеру змін у ризиках бізнесу, виникненні нових викликів, вже визначених загроз та їх суб'єктах, орієнтують відповідні підрозділи, які зайняті пошуками інформації щодо напрямків її пошуків, розвідувальних та контррозвідувальних заходів.

Відповідно до *другого підходу*, інформаційно-аналітичний відділ (підрозділ / група / окремий аналітик) є складовою служби безпеки підприємства. В цьому випадку аналітики структурно входять до служби безпеки і підпорядковуються безпосередньо начальнику служби безпеки, який, що найголовніше, виконує і роль головного аналітика. Безпосередній вихід на керівництво підприємства має тільки керівник служби безпеки. Зусилля при цьому концентрується на необхідності протистояти неправомірним загрозам з боку дії конкурентів, і значним загрозам з боку кримінальних структур, останнім часом (і все частіше) необхідності протистояти можливим рейдерським атакам.

Аналітична робота в цьому випадку покладається на досвідчених фахівців у сфері недержавної безпеки, які повинні мати професійні знання у сфері діяльності підприємства. На сьогодні таких фахівців готували з працівників силових структур, які виявили інтерес і здібності до аналітичної роботи. Зараз все частіше на такі посади приходять фахівці, які отримали вищу освіту у закладах вищої освіти, які готують фахівців з економічної безпеки. Крім спеціалістів сфери діяльності підприємств для проведення конкурентних аналітичних розробок і експертиз іноді залучаються вузькі спеціалісти, що не перебувають у штаті: психологи, інженери, технологи, соціологи, прикладні математики, програмісти, криміналісти тощо.

Така організація інформаційно-аналітичного забезпечення безпеки підприємства характерна для більшості вітчизняних кредитно-фінансових установ, торговельних і посередницьких підприємств регіональних і міжрегіональних рівнів, зараз використовується практично у всіх банках, страхових компаніях, за будь-якої діяльності необхідно враховувати, що інформаційно-аналітичне забезпечення безпеки підприємства має вестися однією структурою. Паралельно аналітична робота служби безпеки і власне підприємства практично не допустима. Це пов'язано з тим, що інформаційне поле дійсно буває істотно обмеженим, тому робота

декількох структурних підрозділів в одному і тому ж напрямку може бути легко виявлена, прорахована (конкурентами, або бандитськими угрупованнями) та припинена або паралізована.

Також при організації необхідно враховувати, що основу інформаційно-аналітичного підрозділу складають його співробітники-аналітики.

Аналітик – це поняття ширше, ніж просто експерт з певної галузі знань, його інтелектуальний інструментарій та досвід практичної діяльності набагато ширше і не обмежується рамками однієї предметної галузі [2].

Аналітик має сукупність інтелектуальних технологій, що дають йому можливість:

- 1) адекватно відображати сутність явищ і процесів;
- 2) виявляти основні тенденції їх розвитку;
- 3) прогнозувати і створювати наукову основу для управлінських рішень.

Сучасний аналітик професійно оперує широким спектром різноманітних знань і методик, багатьма іншими інтелектуальними якостями.

Завдяки енциклопедичним знанням, він краще за інших розуміє суть процесів, що відбуваються у житті суспільства і в світі. Напрацьований життєвий досвід і знання дають йому можливість винаходити варіанти ефективних способів виходу із кризових ситуацій і вирішувати проблемні питання з реально прогнозованими ризиками.

У зв'язку з цим результати праці співробітників інформаційних підрозділів і фахівців-аналітиків складають основу для практичної повсякденної управлінської роботи осіб, що ухвалюють відповідальні рішення у державних органах, господарських структурах.

(Журнал «Економіка. Фінанси. Право» - 2017. - №4. - С. 8-12)

Література:

1. Социально-правовые основы информационной безопасности: учеб. пособие. / В.М. Петрик, А.М. Кузьменко, В.В. Остроухов, О.А. Штоквич, В.И. Полевой; Укр. акад. наук, Гос. ун-т информ.-коммуникаций. технологий.– К.: Росава, 2007. – 496 с.
2. Баланда А.Л. Інформаційно-аналітичне забезпечення економічної безпеки суб'єктів підприємницької діяльності: стан та перспективи розвитку / А.Л. Баланда // Управління проектами та розвиток виробництва: Зб. наук. пр. - Луганськ: вид-во СЛУ ім. В. Даля, 2011.– № 1 (37).– С. 150-155.
3. Башинська, І.А. Управління інформаційно-аналітичною безпекою на підприємстві / І.А. Башинська // Економіка. Фінанси. Право.– 2017.– №4.– С. 8-12.

ЗРАЗОК АНОТАЦІЇ

Башинська, І.А. Управління інформаційно-аналітичною безпекою на підприємстві / І.А. Башинська // Економіка. Фінанси. Право.– 2017.– №4.– С. 8-12.

У статті вказується, що головним завданням інформаційно-аналітичної безпеки на підприємстві є не тільки проблема захисту інформації від загроз, а, перш за все, своєчасне їх розкриття і попередження суб'єкта управління про причини та умови, які можуть сприяти виникненню ранніх ознак цих загроз. Автор розглядає складові інформаційно-аналітичної діяльності: визначення цілей і завдань у практиці управління; створення системи-механізму інформаційно-аналітичної безпеки; управління системою.

Далі автор зазначає, що в світовій практиці існує 2 підходи до вирішення питання безпеки: саме підприємство відповідає за безпеку, або спеціальна служба (інформаційно-аналітичний відділ) є складовою служби безпеки підприємства.

Увагу приділено відмінностям і перевагам обох підходів, але зауважується, що завжди забезпечення безпеки ведеться однією структурою, що основу інформаційно аналітичного підрозділу складають його співробітники-аналітики.

У висновку автор підкреслює, що результати праці співробітників інформаційних служб і фахівців-аналітиків складають

основу для практичної роботи державних органів, господарських структур.

Стаття представляє інтерес для фахівців галузі управління інформаційно-аналітичної безпеки.

Завдання 3. Прочитайте текст. Сформулюйте тему і відзначте головні положення тексту. Підкресліть речення, що несуть основну інформацію.

ЗРАЗОК 1

Журавльова, В.В. Особливості інформаційної безпеки банківських систем і заходи щодо її забезпечення / В.В. Журавльова, А.Н. Цілих // Альманах сучасної науки і освіти.– 2015.– №9.– С.67-71.

У статті розглядаються принципи інформаційної безпеки банківських систем, що враховують їх специфічні особливості та відмінності від інформаційних систем інших організацій. Пропонуються заходи щодо захисту банківських даних, які є найбільш актуальними; проводиться аналіз ступеня зменшення ризиків для банків, що забезпечують необхідний рівень інформаційної безпеки.

Для студентів економічних спеціальностей, факультетів підвищення кваліфікації, економістів.

ЗРАЗОК 2

Соколи, І.І. Сутність і значення інновацій в ефективній інноваційній діяльності підприємств / І.І. Соколи, Алі К. Аль-Мула // Маркетинг и цифрові технології.– 2018.– №1.– С.18-25.

Стаття присвячена аналізу сутності й значення інновацій в діяльності підприємств. У ній систематизовані різні точки зору вчених на сутність інновацій, розроблена система класифікацій інновацій як основних факторів і джерел економічного зростання. Автор вказує на посилення ролі науки і техніки в світовому соціально-економічному розвитку. Він зазначає, що змінюється набір основних факторів і джерел економічного зростання, що в цьому найважливішими є наукові знання та інтелектуальний капітал. При

цьому найбільш ефективним сценарієм якнайшвидшого досягнення мети є сценарій інноваційних перетворень.

Адресована викладачам і студентам економічного профілю.

Завдання 4. Прочитайте текст «Аналіз системи управління фінансовою безпекою підприємства». Сформулюйте тему і відзначте головні положення тексту. Підкресліть речення, що несуть основну інформацію.

ТЕКСТ 2

АНАЛІЗ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

Постановка проблеми. Під дією різних факторів, які постійно змінюються в умовах ринкової економіки, змінюється стан фінансової безпеки підприємства. Незважаючи на те, що вже минуло чимало часу з моменту світової фінансової кризи, але його наслідки досі здатні викликати чималий ряд проблем в діяльності вітчизняних підприємств і підвищують ймовірність їх банкрутства. Тому можна стверджувати, що для підтримки підприємств вкрай необхідно проводити моніторинг ключових фінансових параметрів діяльності і виявляти ризики, які здатні перешкоджати досягненню фінансових інтересів суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень публікацій. Багато вітчизняних і зарубіжних вчених приділяли увагу проблемі фінансової безпеки суб'єктів господарювання, такі як: Антонова Є. [3], Вішнівская Б.В. [4], Волощук Л.О. [5], Картузов Є.П. [6], Козак Л.С. [7]), Масленников Є.І. [2], Мойсеєнко І.П. [8], Черкасова С.А. [9] тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Досі залишаються невирішеними питання методичного забезпечення комплексної оцінки фінансової безпеки з урахуванням ризиків і загроз зовнішнього середовища.

Постановка задачі. Мета статті полягає у окресленні методичних рекомендацій для аналізу системи забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною умовою забезпечення успішного зростання підприємства і формування його

стійкості є забезпечення системи фінансової діяльності і ефективності безпеки, що в свою чергу має захистити підприємство від загроз. Незалежно від форми власності, господарювання суб'єкти постійно знаходяться під впливом ризику і загроз. На жаль, сьогодні господарюючі суб'єкти економіки залежать від функціонування зовнішнього і внутрішнього середовища. Тому суб'єктам господарювання необхідно сформулювати середу фінансової безпеки і визначити основні фактори впливу на неї.

Швидкість і ефективність реагування менеджменту на вплив багатьох фінансових загроз свідчить про позитивні фактори реалізації фінансової безпеки підприємства. Для ефективного забезпечення рівня фінансової безпеки підприємства, його успішності необхідна, перш за все, конструкція фінансового інструментарію впливу на фінансове становище підприємства.

Проаналізувавши наукову літературу, можна сказати, що фінансову безпеку підприємства розглядають, як правило, у двох аспектах:

- як одну зі складових економічної безпеки;
- як самостійний об'єкт управління.

Фінансова безпека підприємства - це такий його фінансовий стан, що характеризується, по-перше, збалансованістю і якістю сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, що використовуються підприємством; по-друге, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз; по-третє, здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію його фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів; по-четверте, забезпечувати ефективний і сталий розвиток цієї фінансової системи.

Як вже було зазначено, загрози безпеці можна розділити на зовнішні і внутрішні, а також на можливі. Під зовнішніми загрозами розуміють ті, що існують і джерела яких знаходяться поза системою, а під внутрішніми - ті, джерела загроз яких розташовуються усередині системи, тобто фінансова безпека підприємства залежить від механізму, що спрямований на пошук шляхів поліпшення діяльності компанії. Як такий може бути рекомендований формат так званого SWOT-аналізу. Фінансовий аналіз дозволяє оцінювати спрямованість розвитку діяльності підприємства, оскільки аналіз дає можливість порівнювати результати за кілька періодів, що є основним фактором якісного фінансового аналізу.

Важливими інструментами фінансового стану підприємства є можливість інтерпретувати різні фінансові коефіцієнти. Джерелами інформації для аналізу системи забезпечення фінансової безпеки підприємства виступають бухгалтерський баланс (форма N 1) і звіт про фінансові результати (форма N 2), а також додатки до балансу.

Висновки. Для аналізу системи забезпечення фінансової безпеки підприємства в статті запропоновано алгоритм, що включає 4 етапи і враховує вплив факторів зовнішнього і внутрішнього середовища. Розглянуто об'єкти діагностики фінансової безпеки підприємства та інструментарій фінансової діагностики, який включає використання даних фінансової звітності, безпосереднє використання фінансових показників (коефіцієнтів) і горизонтальний і вертикальний аналіз фінансової звітності.

Перспективними подальшими напрямками дослідження можна вважати детальний аналіз джерел інформації для оцінки фінансової безпеки підприємства і забезпечення детальної розробки відповідного інструментарію.

Література:

1. Bashynska, I. Ensuring economic security of modern enterprise as a systematic approach // British Journal of Science, Education and Culture, 2014, No.1. (5) (January-June). Volume IV. "London University Press". London, 2014.- 804 p.- P. 340-343
2. Maslennikov E.I. The financial stability of the company management system /E.I, Maslennikov // News of science and education. - 2014. - № 22 (22). - P. 17-23.
3. Антонова, О. систематизація методичних підходів до ОЦІНКИ Фінансової безпеки підприємства // Економіка. 2010. -№ 6.-С. 3-7.
4. Вишневська, Б. Методи мінімізації фінансових ризиків / Б. Вишневська // Економіст.– 2007.– №6.– С. 58-59
5. Волощук Л.О. Концептуальні засади управління економічно-безпечним інноваційним розвитком підприємства, формування його аналітичних інструментів [Електронний ресурс] / Л.О. Волощук // Економіка: реалії часу.– 2015.– N 1 (17).– С. 234-241. Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2015/n1.html>

6. Картузов Є.П. Визначення фінансової безпеки підприємства: поняття, міст, значення и функціональні аспекти / Є.П. Картузов // Актуальні проблеми економіки.– 2012.– №8 (134).– С. 172-182

7. Козак Л. С. Концептуальні та методичні засади формування механізму забезпечення фінансової безпеки підприємств / Л. С. Козак, І. В. Багровецька // Економіка і управління.– 2008.– № 13.– С.97-101.

8. Мойсеєнко І.П. Управління інтелектуальним потенціалом: монографія / І.П. Мойсеєнко.– Л .: Аверс, 2007.– 303 с.

9. Черкасова С.О. Формування організаційно-економічного механізму промислових Зміцнення економічної безпеки управління процесом підприємств [Електронний ресурс] / С.О. Черкасова // Економіка: реалії часу.– 2013.– 2 (7) .– С. 22-27.– Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n2.html>

Завдання 5. Складіть і напишіть анотацію до тексту «Аналіз системи управління фінансовою безпекою підприємства», використовуючи відповідні маркери (усталені мовні звороти).

Завдання 6. Складіть і напишіть анотацію до тексту наукової статті за вашою спеціальністю.

3. РЕФЕРАТ-ОГЛЯД

3.1 Реферування як вид наукової обробки документної інформації

Частиною письмового атестаційного іспиту є написання аспірантом реферату-огляду за матеріалами дисертаційного дослідження. При цьому реферат-огляд розглядається як стислий варіант текстів-першоджерел, у якому розгорнуто викладається їх проблематика, основні положення, фактичні дані з включенням аргументації і висновків, власної оцінки позиції автора.

Матеріал підбирається з наукових монографій, галузевих наукових журналів чи збірників статей. Підбір проводиться викладачем мови спільно з науковим керівником аспіранта. Відібрані статті адаптації не підлягають. Обсяг реферату, складеного аспірантом, має становити 20-30 стор. друкованого тексту.

Реферування - складне комплексне вміння, для оволодіння яким необхідно розвинути низку навичок роботи з науковими текстами, зокрема:

- смислове членування тексту,
- аналіз структури тексту та його частин,
- складання різних типів плану,
- конспектування, написання тез, рецензії, коментарю до тексту-джерела,
- поєднання (синтез) інформації (даних) з декількох текстів.

Написання реферату – це аналітико-синтетична діяльність. Втім, слід мати на увазі, що аналіз передуює синтезу.

3.2 Алгоритм створення реферату

При складанні оглядового реферату (огляду серії текстів, робіт) рекомендується дотримуватися певної послідовності виконання операцій.

1. Змістовний аналіз тексту на рівні речення, абзацу, фрагмента, тексту.

2. Вичленування основної проблематики текстів.

3. Цільове вилучення інформації з текстів:

- складання плану;
- цитування;
- конспектування;
- передача основного змісту у вигляді тез і резюме.

4. Трансформація тексту:

- згортання / розгортання інформації, що міститься у тексті;
- заміна частин тексту синонімічними конструкціями / еквівалентами і виключення неточної інформації.

5. З'єднання інформаційного матеріалу текстів, що мають спільну проблематику (навички синтезування), у текст оглядового реферату.

6. Інтерпретація і коментування тексту.

7. Організація логічних зв'язків у межах тексту і при накладенні текстів (редагування тексту реферату-огляду).

Для складання реферату-огляду необхідно оволодіти не тільки правилами його побудови, але і навчитися оперувати тим мовним матеріалом (логіко-смисловими категоріями), лексичними і сполучними засобами, а також синтаксичними конструкціями, маркерами відповідних змістовних аспектів майбутнього реферату,

що характерні для даного жанру письмової наукової роботи. При цьому як головний критерій виступає критерій *семантичної відповідності* первинних (текстів-джерел) і вторинних (рефератів) текстів.

Структурно реферат будь-якого виду складається з двох частин:

- 1 – бібліографічний опис;
- 2 – текст реферату.

Текст реферату може включати такі відомості:

- 1) тему, досліджувану проблему; предмет /об'єкт, цілі і зміст роботи;
- 2) методи дослідження;
- 3) конкретні результати;
- 4) висновки автора (оцінки, припущення);
- 5) сфера застосування результатів роботи.

Процес складання тексту реферату є згортання (компресія) наукової інформації, спрямоване на те, щоб виявити і вибрати зі змісту першоджерела найбільш істотну, нову проблемно орієнтовану інформацію і надати її в новій стислій формі за принципом "мінімум знаків - максимум інформації".

Основні вимоги, що висуваються до складання реферату, такі:

- 1) об'єктивність (точний виклад сутності роботи, що реферується, поглядів її автора без оцінки референтом);
- 2) повнота (виклад всіх істотних положень, що містяться в джерелі);
- 3) єдність стилю (використання тих саме мовних засобів, єдиної термінології, скорочень тощо, які містить реферований документ);
- 4) мова реферату має бути літературною, точною, лаконічною, ясною і зрозумілою, без складних конструкцій і зворотів. Використовуються такі граматичні засоби мови, які при стислому викладі дають максимум інформації (прості закінчені речення, однорідні члени, пасивно-зворотні конструкції, перерахування, відокремлені дієприслівникові звороти і т.п.);
- 5) композиція реферату має бути внутрішньо логічною і може відрізнятися від композиції джерела;
- 6) обсяг реферату визначається змістом і обсягом реферованих документів (компресія тексту)

Текст реферату найчастіше складається з трьох частин:

- 1) вступ (вступна частина),

2) основна частина (опис),

3) висновки.

У вступі, як правило, дається загальна характеристика джерела ("дисертаційної роботи"), короткий виклад теми джерела ("Автор аналізує виникнення та історію розвитку підприємництва..."); зазначення того, на чому акцентує увагу автор ("Особлива увага приділяється..."); рубрикація джерела.

За необхідності наводяться й інші відомості.

В основній частині (в описі) наводяться всі істотні положення, нові відомості, що містяться в реферованому документі, при цьому інформація може подаватися в різних композиційних варіантах:

- конспективно, відповідно до композиції джерела, за його основним рубриками (часто з назвою кожної, що підвищує інформативність реферату);

- конспективно зі збереженням назв не тільки великих розділів, але прикладів і більш дрібних рубрик джерела;

- конспективно, без вказівки рубрик;

- фрагментовано (при реферування великих за обсягом джерел);

- аналітично (незалежно від рубрикації, на розсуд референта).

У висновку наводяться кінцеві міркування автора, узагальнення, резюме ("Автор приходиться до висновку, що...").

3.3 Лексичні та з'єднувальні засоби написання реферату-огляду

При написанні реферату-огляду слід використовувати необхідні лексичні і з'єднувальні засоби.

1. **Для характеристики основної теми / проблеми статті, при перерахуванні основних питань** можуть вживатися певні лексичні засоби.

При цьому необхідно уникати повторення одних і тих саме слів. Нижче представлені дієслова і дієслівні словосполучення, які можуть бути використані з цією метою.

Дисертаційна робота	присвячена (чому?)	проблемі, темі,
питанню		
Автор	розглядає (що?)	
	описує (що?)	
	узагальнює (що?)	
	ставить	

зачіпає
висвітлює
піднімає
аналізує
викладає
стосується (*чого?*)
говорить (*про що?*)
зупиняється (*на чому?*)

Можуть бути використані як активні, так і пасивні мовні звороти.

У дисертаційній
роботі

розглядається
описується
аналізується
узагальнюється
робиться спроба довести
йдеться (*про що?*)
дається аналіз (*чого?*)
порушено питання (*про що?*)
звертається увага (*на що?*)
наголошується на важливості (*чого?*)
узагальнено фактичний матеріал

Автором

аналізується
зачіпається
висвітлюється
описується
розглядається

Слід звернути увагу на те, що присудок в активних конструкціях – це дієслово недосконалого виду у формі теперішнього часу, тоді як у пасивних конструкціях можливі і присудок-дієслово недосконалого виду із зворотним суфіксом *-ся* теперішнього часу, і присудок-короткий дієприкметник, утворений від дієслова доконаного виду.

Як вступні речення можуть бути використані безособові речення.

У дисертаційній
роботі

показано
відзначено
висвітлено
приділено значну увагу (чому?)

Використання наведених типів конструкцій робить мову реферату більш виразною.

2. В описовій частині при позначенні дослідного або експериментального матеріалу статті, що реферується, найбільш уживаними є такі дієслова і дієслівні поєднання:

викладати

досліджувати

розробляти

доводити

з'ясувати

стверджувати

характеризувати

формулювати

класифікувати

контролювати

перераховувати (що?)

ознаки, риси, властивості

показувати значення (чого?)

розкривати сутність (чого?)

вказувати (на що?)

спробувати визначити, встановити, знайти, перевірити, з'ясувати (що?)

зупинятися (на чому?)

порівнювати, зіставляти (що? з чим?)

протиставляти (що? чому?)

3. Фіксуючи аргументацію автором окремих положень статті (приклад, схеми, таблиці, формули, графіки, результати експерименту тощо), рекомендується включати такі словосполучення:

Автор

наводить (що?) (Приклади ...)

ілюструє (що? що?)

аргументує (що? що?)

схвалює (що? кого?)
 погоджується (з ким? з чим?)
 поділяє думку (кого?)
 г) *негативне ставлення* автора до обговорюваного:
 Автор відзначає недоліки (чого?)
 критикує (кого? що?)
 заперечує (кому?)
 розходиться у поглядах (з ким?)
 спростовує (що?)
 полемізує (з ким?) (з якого питання?)
 не погоджується (з ким ?, з чим?)

д) *висновки, підбиття підсумків*:
 Автор приходить до висновку
 робить висновки
 підводить підсумок
 узагальнює (що?)

Зазвичай перед цими дієсловами використовуються слова: отже, таким чином, у результаті, як результат.

7. Узагальнити раніше викладене можна таким чином:

сутність проблеми зводиться (до чого?)
 важливо відзначити (що?)
 необхідно підкреслити (що?)
 на закінчення слід сказати
 відзначити
 підкреслити

8. Оцінюючи зміст наукової статті доречно вжити такі конструкції:

треба думати, що цінність роботи полягає (у чому?)
 мені здається, що заслуга автора полягає (у чому?)
 мені видається, гідністю
 що недоліком роботи є (що?)
 робота має велике теоретичне (практичне) значення

Не зовсім ясно, спірно
 Викликає сумніви (заперечення) (що?)
 Дослідження вимагають додаткового вивчення (чого?)
 Дані (чого?) не дають остаточної відповіді на питання (яке?),
 Як побажання можна ...

9. Говорячи про композицію дисертаційної роботи, можна вжити лексичні засоби:

Робота   поділяється (на що?)
                      починається (з чого?)
                      складається (з чого?)
                      закінчується (чим?)

10. *Допомагає уникати повторень* вживання замість слова «робота» синонімів: дослідження, наукова праця; замість слова «досвід» - експеримент, спостереження, дослідження; замість слова «результат» - висновок, підсумок, рішення.

11. *Особливо характерним є використання у рефераті* іменників, утворених від дієслівних форм і прислівників. Вони надають думкам більш стислу, лаконічно форму, наприклад:

Керівник – керівництво
Важливо – важливість
Необхідно – необхідність
Існувати – існування
Дослідити – дослідження

12. *Аби забезпечити зв'язок між окремими частинами реферату,* слід вживати спеціальні слова (*конектори*) і вирази, які підкреслюють послідовність викладу, узагальнення і розчленування явищ. Найбільш використовуваними є такі: перш за все, потім, далі, крім того, зокрема, по-перше, по-друге, нарешті, в першу чергу, з іншого боку, з одного боку, головним чином, наприклад, як зразок, проте, навпаки, втім, особливо.

13. *При поєднанні у рефераті інформації з ряду текстів методом співставлення,* порівняння окремих положень текстів можуть бути форми порівняльного ступеня прикметників і прислівників, вказівні слова, сполучники, займенника: тим...ніж, настільки ... що, настільки ... наскільки, стільки .... скільки, не так .... що б, не тільки ..., але й, як..., так... тощо.

14. *С точки зору синтаксису при написанні рефератів-оглядів рекомендується* використовувати узагальнено-особові, неозначено-особисті, безособові і пасивні конструкції, безсполучникові складні речення, причини, умови і т. п.

При оцінці реферату-огляду, враховується, наскільки добре аспірант зрозумів зміст запропонованого матеріалу, якою мірою він зумів виділити і одночасно згорнути основну інформацію. Важливо також, як аспірант узагальнив інформацію реферованих статей, наскільки логічно її склав.

Дуже істотним є і оформлення змісту, його відповідність нормам української мови.

ЗРАЗОК-СТРУКТУРА РЕФЕРАТУ з відповідними маркерами та індикаторами

Робота складається з .... глав (частин) і присвячена аналізу (чого)

Характеризуючи значення (чого), автор пише: «...»

У першому розділі (частини) основна увага приділяється (чого)

Автор *підкреслює* (що)

По перше,... По-друге, ... По-третє, ...

У роботі надається (що)

У другому розділі (частини) аналізуються (що)

Автор зазначає (що)

У третьому розділі (частині) висвітлюється (що)

Тут *підкреслюється* (що)

Наступна, четверта глава (частина) розкриває (що)

В останньому розділі (частини) розкривається значення (чого)

Автор висвітлює (що)

Свої міркування (про що) він ілюструє конкретними фактами і прикладами.

Завдання 1. Дайте відповідь на питання:

1. Що таке реферат-огляд і з якою метою він складається?
2. У чому сутність, призначення реферату-огляду і чим відрізняється реферат від анотації як виду наукового тексту?
3. Яка структура реферату-огляду?
4. Якими мають бути мова, стиль, композиція реферату-огляду?
5. Прочитайте зразки реферату та визначте вид і структуру кожного з них.

Завдання 2. Прочитайте тексти наукових статей і реферату-огляду до них.

ТЕКСТ 1

ПОНЯТТЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА, ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНІВ ТА ЕВОЛЮЦІЯ

Термін "підприємець" уперше був введений французьким економістом Рішаром Кантілона на початку 18 століття і мав на увазі

людину, яка бере на себе ризик, пов'язаний з організацією нового підприємства або з розробкою нової ідеї, нової продукції або нового виду послуг, які пропонуються суспільству. Наприклад, основи американської індустрії закладені в кінці 19 початку 20 ст. декількома сміливими підприємцями, до яких відносяться Джон Рокфеллер (нафта), Дж. Морган (сталь і банківська справа), Ендрю Мелон (алюміній), Ендрю Корнеги (сталь), Генрі Форд (автомобілі).

Кантільон був першим теоретиком бізнесу. У його книзі дається систематичний опис підприємництва. Він визначав підприємця як людину, яка за певну ціну купує засоби виробництва, що-б зробити певну продукцію і продати її з метою отримання доходу, і який, приймаючи на себе зобов'язання по витратах, не знає, за якими цінами може здійснюватися реалізація.

Отже, Кантільон розумів підприємництво як функцію особливого роду та підкреслював елемент ризику, який завжди присутній у підприємницькій діяльності. Його праця отримав широку популярність у Франції.

Ж.Б. Сей зробив наступний крок в області аналізу. Він володів особистим досвідом в сфері бізнесу і тому відрізнявся його образним сприйняттям, чого були позбавлені інші класичні економісти.

Згідно з концепцією Сея, підприємець - це людина, що організує інших людей в рамках виробничої одиниці. Він ставить підприємця в центр процесу виробництва і теорії розподілу, що вплинуло на багатьох теоретиків-економістів.

Адам Сміт багато писало роботодавців, майстрів, купців і підприємців, але, як не дивно, в аналізі економічних процесів не приділяв уваги бізнесменам. Він вважав ці процеси як такі, що самоініціюються і самопідтримуються.

На думку Рікардо і Маркса, виробничі процеси і комерційна активність ще більш автономні. Їх підходам чуже, безумовно, розгляд таких функцій, як координація, управління працею і корпорацією в цілому.

Сотні тисяч людей, які щороку починають новий бізнес, теж відносяться до класу підприємців.

У Законі України «Про підприємництво» підприємництво трактується майже як бізнес, що є не зовсім коректним. Підприємництво з точки зору його концепції не обмежується бізнесом. Наприклад, інноваційні форми управління, введені

генералом Гріч в групі тактичних військ американських ВПС, перетворили її з малоефективною, яка страждає серйозними недоліками і помилками служби, в модель, яка демонструвала б військове досконалість, і всього за шість з половиною років. Підприємництво включає і ті інновації, які не обов'язково пов'язані з отриманням прибутку.

В американському розумінні бізнес має кілька значень: будь-яку справу, покупка, комерційне або виробниче підприємство, комерційна практика або політика окремого підприємництва або цілої фірми. У сучасному підприємстві синонімами бізнесу є також комерція, торгівля, галузь, фірма, ділова активність.

(450 слів)

ТЕКСТ 2

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

У різних країнах світу підприємництво має свої особливості, які, як правило, відображають основні риси національного характеру (російські купці, американські бізнесмени, підприємці періоду непу), колорит підприємців (російський, одеський, кавказький, єврейський, середньоазіатський тощо). Найбільший інтерес в даний час викликають японське підприємництво і американське, які поряд з багатьма моментами подібності мають і суттєві відмінності. Так, в американському підприємстві рушійною силою виступають природні інстинкти і риси характеру людини (честолюбство, прагнення до саморозвитку та самореалізації, а також самоствердження). Японське ж підприємництво ґрунтується здебільшого на національних багатовікових традиціях відданості фірмі, господареві та його справі.

Підприємництво має певну і вельми своєрідну сферу, без якої практично неможливо його здійснити. Такий сферою є ринок.

Ринок - це сукупність умов, при яких відбувається реалізацію суспільного продукту і окремих його частин. Це проміжна стадія між закінчилися виробництва і ще не почався споживанням.

Ринок - це і магазини, майстерні, приймальні пункти тощо, це служби МТС, збуту, зовнішньої комплектації на підприємствах, відділи кадрів, ощадні банки, біржі, аукціони та багато іншого. Скрізь, де один чоло-вік (або група осіб) щось пропонує купити, а інші платять і отримують покупку або послугу, має місце ринок.

Таким чином, ринок як економічна категорія - це сукупність актів купівлі-продажу, що здійснюються в різних сферах життя людей і різних областях їх діяльності і на різних рівнях усупільнення цієї діяльності.

Люди можуть продавати або купувати товари та послуги, цінні папери, свою робочу силу. Тому виділяється три види ринків чи три сфери загального ринку: 1) товарів і послуг (товарний ринок); 2) цінних паперів (фінансовий); 3) трудовий ринок (ринок робочої сили).

На сьогодні людству не вдалося знайти нічого ефективнішого ринкової економіки. Вона створює сильні стимули до самореалізації людини, підвищення трудової і господарської активності, різко прискорює НТП. Властиві їй механізми саморегулювання забезпечують найкращу координацію діяльності всіх економічних суб'єктів, раціональне використання трудових, матеріальних і фінансових ресурсів, збалансованість народного господарства.

Щоб стати хорошим менеджером, необхідно перш за все досконально знати ринок.

Існують три основних умови, за яких підприємництво може мати місце: 1) наявність вільного ринку; 2) наявність конкуренції, що є його двигуном; 3) наявність власності, без яких неможливі сміливі і ризиковані довгострокові проекти і підприємницькі дії.

У загальному вигляді ринкова економіка може бути визначена як економіка вільного підприємництва. Ринок є кращою, добродійною підприємницьким середовищем, а саме підприємництво виступає тут як найбільш характерна властивість ринкових відносин. Отже, перехід до ринку неможливий без розвитку підприємництва в найрізноманітніших видах і формах.

Відмінні характеристики економіки вільного підприємництва: 1) приватна власність; 2) економічна свобода; 3) економічні стимули; 4) конкурентні ринки; 5) обмежена роль виробництва.

Підприємництво, яке визначається як здійснення сміливих, важливих і важких проектів; готовність добровільно брати на себе весь ризик, пов'язаний з реалізацією нових ідей; поліпшення вже існуючого, слабо відображає ті форми, які в багатьох випадках набуває комерційно-підприємницька діяльність в нашій дійсності. Це скоріше підприємницька піна, ніж сучасне підприємництво. Така ситуація пояснюється, по-перше, величезним прагненням до суто комерційному, спекулятивному підприємництву при досить

стриманих спробах освоїти виробниче підприємництво і, по-друге, явно вираженим бажанням багатьох наших підприємців отримувати доходи і прибутки не в результаті власних зусиль, а користуючись глобальним дефіцитом продукції, послуг, відсутністю реальної конкуренції, здійсненням державної та вільної торгівлі з відчутною різницею в цінах.

Щоб уникнути негативних наслідків подібної ситуації необхідно, з одного боку, шукати розумне поєднання надання свободи підприємцям і обмежень, а іноді і заборон за допомогою динамічної право виття системи, а з іншого боку, питанням налагодження нормальних товарно-грошові від- носіння, стабілізувати грошовий обіг, перейти до вільно конвертованій валюті.

Певний час не вдасться уникнути і існування малопродуктивних, що викликають негативно-соціальну реакцію форм і проявів підприємництва. Доведеться змиритися з ними як із неминучими витратами на тривалий перехідний період становлення ринку, проводячи політику їх обмеження і витіснення.

(650 слів)

ЗРАЗОК РЕФЕРАТУ-ОГЛЯДУ «ІСТОРІЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА»

У статтях розглядається виникнення підприємництва і основні етапи історії його розвитку в світі.

На початку автор розповідає про французький економіста, першому теоретика бізнесу, Рішара Кантільону, який ввів вперше термін "підприємець" в XVI ст. і дав у своїй книзі систематичний опис підприємництва. Відзначається, що Кантільон розумів підприємництво як функцію особливого роду та підкреслював елемент ризику, який завжди присутній у підприємницькій діяльності.

Далі автор розглядає наступний етап в області аналізу бізнесу - погляди Ж.Б. Сея, який сприймав підприємця як людини, що організує інших людей в рамках виробничої одиниці. Сей ставить підприємця в центр процесу виробництва і теорії розподілу, що вплинуло на багатьох теоретиків-економістів.

Потім автор зазначає, що Адам Сміт, аналізуючи економічні процеси, що не приділяв уваги бізнесменам, вважаючи ці процеси самоініціруючими і самопідтримується.

На думку Рікардо і Маркса, виробничі процеси і комерційна активність ще більш автономні. Їх підходам чуже розгляд координації, управління працею і корпорацією.

В американському розумінні бізнес має кілька значень: будь-яку справу, покупка, комерційне або виробниче підприємство, комерційна практика або політика окремого підприємництва або цілої фірми. У сучасному підприємстві синонімами бізнесу є також комерція, торгівля, галузь, фірма, ділова активність.

Далі автор дає сучасне трактування підприємництва як виду людської діяльності, пов'язаної з організацією та здійсненням сміливих, важливих і важких проектів; готовністю добровільно брати він весь ризик по реалізації нових ідей. Відзначаються національні особливості підприємництва в різних країнах світу.

У другому тексті аналізується ринок як економічна категорія. Вказується, що ринок - це сукупність актів купівлі-продажу, що здійснюються в різних сферах життя людей, в різних областях їх діяльності і на різних рівнях усупільнення цієї діяльності. Виділяється три види ринку: 1) товарів і послуг (товарний ринок); 2) цінних паперів (фінансовий); 3) трудовий / ринок робочої сили. Перераховуються три основні умови, при яких підприємництво може мати місце: 1) наявність вільного ринку; 2) наявність конкуренції; 3) наявність правових гарантій.

Ринкова економіка в загальному вигляді визначається у статті як економіка вільного підприємництва і перераховуються її відмінні характеристики: приватна власність; економічної свободи; економічні стимули; конкурентні ринки; обмежена роль виробництва. Автор статті стверджує, що ринок є кращою, добродійною підприємницьким середовищем, а саме підприємництво виступає тут як найбільш характерна властивість ринкових відносин. Отже, перехід до ринку неможливий без розвитку підприємництва в найрізноманітніших видах і формах.

Потім автор відзначає найбільш слабкі ланки нашої економіки минулого - тенденцію до занадто спокійної економічної поведінки і аналізує тіньову економіку або "чорний" бізнес, розглядаючи його прояви в різних країнах.

На закінчення автор переходить до розгляду дефіцитності як незадоволеного попиту на будь-які предмети і підкреслює, що будь-яке суспільство стикається з дефіцитом, що дефіцитність не їсти унікальне явище окремого суспільства.

Щоб уникнути негативних наслідків необхідно, з одного боку, розумно поєднувати надання свободи підприємцям з обмеженнями і заборонами за допомогою динамічної правової системи, а з іншого боку, налагодити нормальні товарно-грошові відносини, стабілізувати грошовий обіг, перейти до вільно конвертованій валюті.

Певний час не вдасться уникнути і існування малопродуктивних, що викликають негативну соціальну реакцію форм і проявів підприємництва. Вони є неминучими витратами на тривалий період становлення ринку, але необхідно проводити політику їх обмеження і витіснення.

Завдання 3. Визначте структуру реферату-огляду «Історія підприємництва». Підкресліть усталені мовні звороти (кліше). До якої частини реферату-огляду вони відносяться (вступ, основна частина, висновок)?

Завдання 4. Прочитайте тексти «Основні поняття і принципи дослідження операцій» і «Етапи дослідження операцій». Сформулюйте тему і відзначте головні положення текстів. Підкресліть речення, що несуть основну інформацію.

ТЕКСТ 1

ОСНОВНИЙ Е ПОНЯТТЯ І ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОПЕРАЦІЙ

Застосування математичних кількісних методів для обґрунтування рішень у всіх областях цілеспрямованої людської діяльності називається дослідженням операцій. Необхідність прийняття рішень так само стара як саме людство. У повсякденному житті ми постійно приймаємо рішення. Але, як правило, обґрунтування, оптимізація цих рішень не потрібна. Більш складні рішення, що приймаються у ході різних технологічних операцій, вимагають оцінки наслідків дій, які вивчає наука, що називається «дослідження операцій» (ДО).

У широкому сенсі слова операція - це будь-який цілеспрямований вплив. Природа операцій може бути різною - це можуть бути військові дії, виробничі процеси, комерційні заходи, адміністративні рішення тощо. Що цікаво, операції ці (абсолютно несхожі за своєю природою) можуть бути описані одними і тими ж математичними моделями. Більш того, аналіз цих моделей дозволяє краще зрозуміти

суть того чи іншого явища і навіть передбачити їх подальший розвиток. Світ, як виявилось, влаштований надзвичайно компактно (в інформаційному сенсі), оскільки одна і та ж інформаційна схема сама реалізується у різних фізичних (і не тільки фізичних) проявах. Це називається «ізоморфізм моделей».

Якби не ізоморфізм моделей, для кожної конкретної ситуації довелося б відшукувати власний, унікальний метод вирішення, і ІВ як наукова дисципліна не сформувалося б. На щастя, справа йде інакше; завдяки наявності загальних закономірностей в розвитку самих різних систем можливо дослідження математичними методами. ІВ як математичний інструментарій, який підтримує процес прийняття рішень самих різних областях людської діяльності, як сукупність засобів, що дозволяють забезпечити особа, яка приймає рішення, необхідної кількісної інформацією, отриманою науковими методами, сформувалося на стику математики і різноманітних соціально-економічних дисциплін; свій внесок в його становлення внесли представники різних галузей науки.

Прийнято називати операцією будь-який захід (сукупність дій), об'єднане єдиним задумом і спрямоване до досягнення якоїсь мети. Операція завжди є кероване захід, тобто від нас залежить, яким способом вибрати параметри, що характеризують її протікання. Мета операції вважається заданою і, як правило, єдиною.

Сукупність тих осіб і автоматів, які в даній операції прагнуть до поставленої мети, називається оперуючою стороною. Зазвичай в операції є особи або природні сили, поведінка яких аж ніяк не спрямована на досягнення мети операції (футбольний матч: команда, тренери, вболівальники, активний противник, судді).

Діючою стороною є суб'єкт операції, а сама операція – об'єкт. До оперуючої сторони належить і дослідник операції. Він діє в інтересах оперуючої сторони і його завдання полягає в тому, щоб знайти спосіб можливостей оперуючої сторони, що забезпечує досягнення мети.

Дослідник операції, як правило, сам не приймає рішень щодо вибору способів дій, а лише допомагає в цьому оперує стороні. Таким чином, незважаючи на приналежність дослідника до оперує стороні, він займає в ній певне місце, досліджуючи операцію в цілому, по будучи часто позбавленим всієї повноти інформації про операцію і не приймаючи остаточних рішень.

Для досягнення мети оперуюча сторона має в своєму розпорядженні певний запас активних засобів, використовуючи, і, як

правило, витрачаючи які, вона досягає мети. Цей запас називається ресурсом.

Ресурсом можуть виступати матеріальні засоби, енергія, інформація, фінанси, робоча сила, комп'ютерний ресурс.

Способи дій, тобто способи використання активних засобів слід називати стратегіями оперує боку.

Результати операцій по досягненню цілей залежать, з одного боку, при даній кількості активних засобів від вибору стратегій, тобто від чинників, що знаходяться в розпорядженні оперуючої сторони. Такі фактори називаються контрольованими. Однак результати можуть залежати і від факторів, які оперуюча сторона не контролює. Ці чинники зазвичай утворюють те, що називається обстановкою проведення операції.

Всякий вибір стратегії, у вигляді залежних від нас факторів, називається рішенням. Оптимальними називаються рішення, які з тих чи інших причин найкращим за всі інші. Саме прийняття рішення виходить за рамки ДО і є функцією особи або групи осіб, яким надано право остаточного вибору, і які несуть відповідальність за прийняття рішення (особа, яка приймає рішення - ОПР).

Досліджуючи операцію, ми прагнемо зробити її найбільш ефективною. Під ефективністю операції розуміється досягнення мети. Щоб порівнювати за ефективністю різні рішення, потрібно мати кількісну міру ефективності. Ступінь відповідності ходу операції до поставленої мети характеризується критерієм ефективності (цільової функцією) W . Вибираючи рішення, ми надаємо перевагу такому, яке обертає W до максимуму (або до мінімуму). Для визначеності будемо вважати, що ми мінімізуємо критерій.

Прагнення до збільшення критерію ефективності є математичним описом мети операції: $W > \max$.

ТЕКСТ 2

ЕТАПИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОПЕРАЦІЙ

У задачі дослідження операцій завжди існують етапи:

Етап 1.

Побудова моделі, тобто формалізація досліджуваного процесу або явища. Воно зводиться до опису процесу мовою математики. За допомогою однієї і тієї ж моделі можуть вивчатися різні операції. Математична модель повинна відображати найважливіші риси явища,

фактори, від яких залежить успіх операції. Оскільки під операцією розуміється цілеспрямована дія, модель, усі суттєві операції мають бути сукупністю, що складається з:

- суб'єкта (оперуючої сторони), що формулює мету операції;
- запасу активних засобів (ресурсів) для проведення операції;
- набору стратегій, тобто способів використання цих ресурсів;
- критерію, тобто способу порівняння різних стратегій, які допомагають досягнення мети.

Не можна плутати мету і критерій.

Побудова моделі є певне мистецтво, і досвід в ньому приходить поступово. Упорядника моделі підстерігають дві небезпеки:

- 1) загрузнути в дрібницях («через дерев не побачити лісу»);
- 2) надто огрубіти явище («виплеснути дитину разом з водою»).

Великий вплив на якість рішення має визначеність нашого знання про моделі. Будь-яке рішення, прийняте в умовах невизначеності, гірше за рішення, що прийняте заздалегідь, за відомих умов. Погане або хороше рішення повинно бути прийнятим. Наша справа надати цьому рішенню більшої раціональності.

Сукупність математичних моделей ДО можна розбити на дві групи.

До першої групи належать детерміновані моделі: ЛП, цілочислове програмування, потоки в мережах, теорія графів, нелінійне великий програмування, геометричне програмування, програмування для випадку задач розмірності, теорія оптимального управління.

До другої групи належать стохастичні моделі: випадкові процеси, теорія масового обслуговування, теорія корисності, аналіз управлінських рішень, теорія ігор, теорія пошуку, імітаційне моделювання та динамічне програмування.

Етап 2.

Опис операції-постановки задачі. Завдання дослідника операції на цьому етапі - провести аналіз невизначеностей і обмежень, сформулювати, в решті-решт, деяку оптимізаційну задачу:

$$W(x) \Rightarrow \max, x \in G,$$

x - вектор параметрів (факторів);

G - безліч, яке може мати як завгодно складну природу.

Таким чином, етап завдання ДО трактується як оптимізаційна задача. Для її вирішення розроблено ряд математичних методів: лінійне, нелінійне, динамічне програмування тощо. Звернемо увагу,

що слово «програмування» тут є невдалим, але усталеним перекладом слова *programming* (складання програми, планування ходу операції), і відношення до складання комп'ютерних програм не має. Мова оптимізації не є єдиною можливою (теорія ігор).

Етап 3.

Рішення виникаючої оптимізаційної задачі. Велике значення на даному етапі відіграє людський фактор.

Етап 4.

Перевірка адекватності моделі.

Етап 5

Реалізація рішення.

При плануванні складних операцій їх ефективність, як правило, не може бути повністю охарактеризована одним критерієм W . Такі завдання ДО називаються багатокритеріальними (Виробництво-випуск продукції, дохід - $\max$, витрати, собівартість- $\min$). Типовою для великомасштабного завдання є багатокритеріальність, наявність ряду кількісних показників $W_1, W_2, \dots, W_n$, одні з яких бажано обернути до мінімуму, а інші - до максимуму. Існують методи зведення багатокритеріальної задачі до однокритеріальної. Часто такий узагальнений критерій має вигляд дробу, в чисельнику якого стоять всі показники, які бажано максимізувати, а в знаменнику мінімізувати (дохід, продукція - в чисельнику; витрата, витрати - у знаменнику). Такий спосіб має великий недолік: він заснований на припущенні того, що нестача одного показника може бути компенсована за рахунок іншого (ціна / якість).

Побудова будь-якої задачі ДО завжди пов'язана з необхідністю виконання двох, по суті, суперечливих вимог:

а) якомога точніше відобразити досліджувані явища (адекватність моделі);

б) побудувати досить просту математичну модель, що дозволяє вирішити вихідну задачу і отримати результати.

Як правило, це досягається оперуючою стороною шляхом співпраці дослідника операцій і особи, що приймає рішення.

Завдання 5. Прочитайте тексти «Самоменеджмент підприємця» і «Постановка цілей». Напишіть реферат-огляд на тему «Організація роботи - робочий стиль підприємця».

САМОМЕНЕДЖМЕНТ ПІДПРИЄМЦЯ

Самоменеджмент є послідовне і цілеспрямоване використання випробуваних методів менеджменту в повсякденній практиці, для того і щоб оптимально використовувати свій час.

Основна мета самоменеджменту полягає в тому, щоб максимально використовувати власні можливості, свідомо керувати своїм життям і долати зовнішні обставини як на роботі, так і в особистому житті.

Процес самоменеджменту будується аналогічно процесу управління організацією за результатами. Його завданням є досягнення конкретних бажаних цілей. Аналогічно процесу управління фірмою коло функцій самоменеджменту включає планування, організацію, мотивацію і контроль. Сполучаючим процесом є функція комунікації.

Переваги самоменеджменту:

- 1) виконання роботи з меншими витратами;
- 2) найкраща організація праці;
- 3) вища результативність праці;
- 4) менше поспіху і стресів;
- 5) більше задоволення роботою; ефективна мотивація праці; зростання кваліфікації;
- 6) вивільнення часу;
- 7) менше помилок при виконанні своїх функцій;
- 8) досягнення професійних і життєвих цілей найкоротшим шляхом.

За допомогою самоменеджменту ви найкращим чином використовуєте і зберігаєте найважливіший і дефіцитний ресурс - ваш час!

Самоменеджмент базується на ситуаційному аналізі, постановці цілей і визначенні пріоритетів.

Аналіз необхідний для об'єктивної оцінки зовнішнього і внутрішнього середовища людини. Ситуаційний аналіз будується в вигляді відповідей на питання про стан основних об'єктів

самоменеджменту: роботи, господарства, фізичного і морального стану, саморозвитку, сімейного життя, використання часу.

Найважливіший етап управління власної - точна постановка особистих життєвих цілей і визначення їх ступеня важливості.

Щодо кожного об'єкта планування виконується така послідовність процедур.

1. Аналіз і оцінка реального стану / ситуаційний аналіз.
2. Формування системи цілей.
3. Виявлення та оцінка альтернативних можливостей.
4. Визначення перешкод і прийняття керуючих заходів нейтралізації їх впливу.
5. Уточнення заходів, їх пріоритетів та визначення часу виконання.
6. Контроль.

Слід враховувати, що проміжні цілі більше, ніж довготривалі мобілізують на виконання завдань самоменеджменту. При цьому рекомендується передбачити і альтернативні варіанти планів для досягнення цілей.

Час від часу слід перевіряти, наскільки добре і повно здійснюються заплановані результати. Контроль дозволяє не тільки стежити за виконанням, а й за уточненням плану. З плином часу зазнають змін як наші уявлення про життя, так і наше оточення. Можуть змінитися пріоритети. Аналіз причин відхилення від початкового плану може призвести до зміни самих цілей і засобів їх досягнення.

Самоконтроль вимагає критичної оцінки своїх цілей, мотивів, завдань, результатів і обмежень. Таку оцінку потрібно перевірити на відповідність вимогам навколишнього середовища.

ПОСТАНОВКА ЦІЛЕЙ

Саморозвиток і самоконтроль - професійне завдання підприємця / менеджера .

Оцінка життєвій ситуації і аналіз власних можливостей створюють основу для визначення ключових бажаних результатів / цілей. Постановка цілей є безумовною передумовою планування, прийняття рішень і щоденної роботи.

Для самоменеджменту фундаментальне значення має усвідомлення розбіжностей між нинішнім станом, майбутнім і що небажано.

При формуванні цілей необхідно ідентифікувати особистісні цінності, визначити найбільш важливі, оцінити позитивні можливості і перешкоди, обмеження, необхідні ресурси, наслідки досягнення цілей. В якості обмежень для розвитку можуть, наприклад, виступати: нечіткі особисті цілі, недостатні навички керівництва, неефективність методів роботи, брак творчого підходу, невміння впливати на людей, низька здатність формувати колектив.

При цьому треба висувати реальні довгострокові, середньострокові і короткострокові цілі. Вони повинні використовувати і розвивати потенційні резерви особистості, але бути досяжними.

Для досягнення довгострокових важко досяжних цілей слід дотримуватися наступних правил.

1. Розділіть кінцеву мету на невеликі, зручні для контролю проміжні "міні-мети".

2. Щодня в ході повсякденних справ досягайте цих "міні-цілей", домагайтеся цього, поки не отримаєте бажаного результату.

3. Будьте впевнені у собі, наполегливі у вирішенні складних проблем. Постановка цілей - перманентний процес, оскільки цілі не задаються раз і назавжди. Вони можуть змінюватися з плином часу, наприклад, якщо в процесі контролю за реалізацією з'ясується, що колишні уявлення були невірними або що запити виявилися завищеними.

Визначаючи кінцеву мету, необхідно пам'ятати, що на вашу мотивацію і задоволеність роботою впливають такі чинники:

- 1) можливість самовираження і саморозвитку;
- 2) збалансованість обов'язків, влади і відповідальності;
- 3) цінність виконуваної роботи для фірми;
- 4) наявність позитивного зворотного зв'язку з керівництвом і підлеглими;
- 5) матеріальна оцінка праці.

Важливе значення має досягнення дійсного рівноваги в зобов'язаннях по відношенню до роботи, сім'ї, захопленням, власного розвитку.

Завдання 6. Складіть реферат-огляд текстів «Основні поняття і принципи дослідження операцій» і «Етапи дослідження операцій».

4. УСНИЙ ІСПИТ

На цьому етапі іспиту перевіряється рівень сформованості умінь усного спілкування у соціально-культурній та навчально-професійній сферах:

- вміння складати і відтворювати монологічне висловлювання загальнонаукового і гуманітарного змісту, безпосередньо не пов'язаного зі спеціальністю аспіранта, відповідно до вимог, що висуваються до усного виступу (доповіді);

- вміння брати участь в обговоренні запропонованої теми (в рамках програми);

- вміння доповісти про тему дисертації та підтримати діалог про власне наукове дослідження: його актуальність, проблему та основні етапи, гіпотезу, новизну і можливі результати, про методи дослідження та про хід роботи над ним.

Для монологічного висловлювання і подальшої бесіди пропонується вивчення протягом навчального року кола тем.

Тривалість монологічного висловлення – 5-7 хвилин. Під час контролю неспідготовленого діалогу проводиться бесіда про хід роботи над дисертаційним дослідженням, щодо гіпотези та очікуваних результатів, які оформлюються у рефераті-огляді, що подається на кафедру заздалегідь.

5. ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Підготуйте повідомлення про роль науки в розвитку суспільства.

2. Що Ви можете сказати про перспективи наукових досліджень?

3. Дайте характеристику предмета вашого дослідження або тієї галузі науки, в якій Ви працюєте.

4. Підготуйте повідомлення про те, як проходить експериментальне дослідження.

5. Підготуйте повідомлення про видатне наукове відкриття.

6. Розкажіть, як проходить робота над рукописом наукового твору.

7. Які перспективи відкриваються у науці (у вашій спеціальності), які можливості дає той чи інший науковий підхід?

8. Розкажіть про свої наукові плани, про цілі, які Ви ставите перед собою, про проблеми, які Ви маєте намір розглянути, вирішити.

9. Скажіть, якими особистими якостями, на Ваш погляд, повинен володіти вчений-ний.

10. Сформулюйте вимоги до вченого, які стосуються загальної оцінки наукових робіт, нових ідей, точок зору.

11. Підготуйте повідомлення про видатного вченого, його діяльність і науковий доробок.

12. Підготуйте повідомлення на тему «Шлях до науки». Аргументуйте свою розповідь прикладами з біографії відомих вчених Вашої країни.

13. Підготуйте повідомлення на тему «Великі відкриття ХХ століття». Аргументуйте свою розповідь прикладами про діяльність відомих вчених світу.

14. Розкажіть про свою наукову діяльність і роботу над дисертацією за такими аспектами:

- 1) сформулюйте тему вашої кандидатської дисертації;
- 2) поясніть вибір наукової теми;
- 3) хто є вашим науковим керівником і що Ви можете розповісти про нього?
- 4) з якими науковими роботами вашого керівника Ви знайомі?
- 5) коли ви плануєте завершити роботу над дисертацією?
- 6) коли і де плануєте захист дисертації?
- 7) яке значення має ваше дослідження?
- 8) що становить теоретичну основу вашого дослідження?
- 9) з якими проблемами ви зіткнулися в процесі роботи?
- 10) чи є у вас опубліковані роботи?
- 11) чи брали ви участь у науковій конференції?

Мовні конструкції, що використовуються у науковому дослідженні

Мовні конструкції до визначення актуальності теми дослідження:

- *Особливої ваги на сьогодні набуває проблема...*
- *Вибір теми роботи зумовлений...*
- *На даний час існує велика (певна, деяка) кількість досліджень (робіт, монографій, статей), присвячених питанню...*
- *Проблема ... залишається однією із складних, суперечливих у сучасній... (науці).*
- *Необхідно зазначити різні аспекти... , щоб пояснити постановку проблеми...*
- *Досі залишаються відкритими питання...*

Мовні конструкції до визначення мети дослідження:

- ✓ *Метою даної роботи є розробка ...*
- ✓ *Мета дослідження полягає у виявленні ...*

Мовні конструкції до визначення завдань дослідження:

- *виявити/уточнити/поглибити/обґрунтувати... (суть/природу об'єкту, що вивчається);*
- *здійснити аналіз/проаналізувати/на основі аналізу... з'ясувати... (реальний стан предмета дослідження: динаміка, суперечності та ін.);*
- *конкретизувати/уточнити/визначити/виявити... (способи перетворення предмету);*
- *обґрунтувати/розробити... (шляхи / засоби підвищення ефективності / вдосконалення).*

Мовні конструкції до визначення об'єкта дослідження:

- *Об'єкт дослідження — ...*
- *Об'єктом дослідження є ...*

Мовні конструкції до визначення предмета дослідження:

- *Предмет дослідження —...*
- *Предметом дослідження є ...*

Об'єкт і предмет дослідження співвідносяться між собою як ціле і частина, загальне і конкретне. Тобто об'єкт наукового пізнання виступає сферою пошуку, а предмет, — конкретним аспектом, що виявляється.

Мовні конструкції до визначення методів дослідження:

• для розв'язання поставлених завдань і перевірки вихідних припущень використано такі методи дослідження:

- аналітичний — для з'ясування...
- компаративний — для...

Мовні конструкції до визначення дослідно-експериментальної бази дослідження:

• дослідно-експериментальна робота
проводилася/здійснювалася на базі ...;

• дослідно-експериментальною базою дослідження виступив/була ... .

Мовні конструкції до визначення наукової новизни дослідження:

• наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше:

- розроблено і науково обґрунтовано...;
- визначено й обґрунтовано...;
- конкретизовано...;
- подальшого розвитку дістало... .

Мовні конструкції до визначення теоретичного значення дослідження:

• теоретичне значення дослідження полягає у:

- розробці і науковому обґрунтуванні...;
- визначенні й обґрунтуванні...;
- конкретизації....

• положення щодо/про можуть бути використані...

Мовні конструкції до визначення практичного значення дослідження:

• практична значущість дослідження полягає у...;

• матеріали дослідження знайшли практичне відображення...;

• положення щодо/про можуть бути використані.... .

Мовні конструкції до визначення відомостей про впровадження результатів дослідження:

• основні/такі положення, рекомендації упроваджено в... процес...;

• результати дослідження впроваджено в процес... .

Оформлення списку використаних джерел

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Про інформацію* [Текст] : Закон України від 02.10.1992 р. №2658-ХІІ // Відомості Верховної Ради. — 1992. — № 48. — С. 25—46.
2. *Про Національну програму інформатизації* [Текст]: Закон України від 04.02.1998 р. № 74/98-ВР // ВВР. — [Станом 2012-10-16]. — 1998. — № 27-28.
3. *Про застосування Міжнародних правил інтерпретації комерційних термінів* [Електрон. ресурс] : Указ Президента України № 505/95 від 01.07.1995 р. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.
4. *Буряк, П.Ю.* Державна підтримка інтеграційних процесів / П.Ю. Буряк // Фінанси України. — 2012. — № 11. — С. 63-67.
5. *Гиляревский, Р.С.* Информационные ресурсы. Интеграция. Технологии: материалы конф. "НТИ-97" / Р. С. Гиляревский, А. В. Цветкова, С. П. Яшукова // НТИ. — Сер. 1. — 1998. — № 2. — С. 12-27.
6. *Гранчак, Т.* Інформаційно-аналітичні структури бібліотек в умовах демократичних перетворень / Тетяна Гранчак, Валерій Горючий // Бібл. вісник. — 2006. — № 6. — С. 14—17.
7. *Картузов, Є.П.* Визначення фінансової безпеки підприємства: поняття, міст, значення и функціональні аспекти / Є.П. Картузов // Актуальні проблеми економіки.— 2012.— N8 (134).— С. 172-182.
8. *Ларин, М. В.* Электронный документооборот: проблемы

разработки и внедрения [Электрон. ресурс] / М. В. Ларин. – Режим доступа : <http://www.cryptography.ru>

9. *Лисак, В.Ю.* Організаційно-екномічні засади використання персоналу підприємств харчової промисловості: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.04. / Володимир Юрійович Лисак; НУХТ. – К., 2012. – 219 с.

10. *Методы* исследования и анализа текста [Электрон. ресурс] : словарь-справочник. – Режим доступа: http://text_analysis.academic.ru/

11. *Михайлов, В.А.* Особенности развития информационно-коммуникативной среды современного общества / В. А. Михайлов, С. В. Михайлов // Актуальные проблемы теории коммуникации: сб. научн. трудов. – СПб: Изд-во ГПУ, 2004. – 345с.

12. *Jadacka, H.* Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia [Text] / Hanna Jadacka. – Warszawa : PWN, 2008. – 257 s.

